

e-ISSN: 1694-867X

№1(4)/2024, 8-14

УДК: 947, 083 (575. 25)

DOI: [10.52754/1694867X_2024_1\(4\)_2](https://doi.org/10.52754/1694867X_2024_1(4)_2)

**Т. КЕНЕНСАРИЕВДИН КОКОН ХАНДЫГЫНЫН ТАРЫХЫН ИЗИЛДӨӨГӨ
КОШКОН САЛЫМЫ**

ВКЛАД Т.КЕНЕНСАРИЕВА В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА

**T. KENENSARIEV'S CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE HISTORY OF THE
KOKAND KHANATE**

Авазов Эрнис Абдыманапович

Авазов Эрнис Абдыманапович

Avazov Ernis Abdymanapovich

т.и.к., доцент, Жалал-Абад мамлекеттик университети

к.и.н., доцент, Джалал-Абадский государственный университет

Candidate of historical sciences, Associate Professor, Jalal-Abad State University

ernis-ist@mail.ru

Т. КЕНЕНСАРИЕВДИН КОКОН ХАНДЫГЫНЫН ТАРЫХЫН ИЗИЛДӨӨГӨ КОШКОН САЛЫМЫ

Аннотация

Т.Кененсариев Кыргызстандын жаңы доордогу тарыхын изилдеген көрүнүктүү окумуштуулардын бири болуп саналат. Анын илимий изилдөөлөрүнүн чордонун Кокон хандыгынын жана падыша өкмөтүнүн колониялык доорундагы тарыхый окуялар түзөт. Кокон хандыгынын тарыхын изилдөө иштери революцияга чейинки мезгилдерде башталып советтик доордо улантылган. Айрым изилдөөчүлөр өз эмгектеринде аны көп улуттуу мамлекет катары карашып, кыргыздардын хандыктын жашоосундагы ордуна жана ролуна баа берүүгө аракеттенишкен. Профессор Т.Кененсариев Кокон хандыгы көп улуттуу Фергана өрөөнүнүн тургундарынын биргелешкен саясий режими болгондугу тууралуу көз караштарды изилдөөлөрүндө уланткан жана бышыктаган. Макалада профессор Т.Кененсариевдин Кокон хандыгынын тарыхына арналган илимий изилдөөлөрүнө тарыхнаамалык сереп салууга аракеттер жасалды. Анын Кокон хандыгы кыргыз мамлекетүүлүгүнүн бир көрүнүшү жана көп улуттуу Фергана өрөөнүнүн калктарынын орток саясий бирикмеси болгондугу тууралуу илимий жыйынтыгынын орундуу пикир экендиги көрсөтүлдү. Бул багытта анын бир топ тарыхый инсандардын ишмердүүлүгүн изилдөө менен кыргыз тарыхынын инсан таануу багытына зор салым кошкондугу белгиленди.

Ачкыч сөздөр: Т.Кененсариев, Кокон хандыгы, тарых, изилдөө, салым.

ВКЛАД Т.КЕНЕНСАРИЕВА В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА

Т. Кененсариев - один из выдающихся ученых, изучающих историю нового периода Кыргызстана. Основой его научных исследований являются исторические события периода Кокандского ханства и колониальной эпохи царского правительства. Работа по изучению истории Кокандского ханства началась в дореволюционные времена и продолжалась в советское время. Некоторые исследователи в своих работах рассматривали его как многонациональное государство и пытались оценить место и роль кыргызов в жизни ханства. Профессор Т. Кененсариев продолжил и укрепил в своих исследованиях взгляды о том, что Кокандское ханство было совместным политическим режимом многонациональных жителей Ферганской долины. В статье были предприняты попытки дать историографический обзор научных исследований Т.Кененсариева посвященных истории Кокандского ханства. Была показана целесообразность его научных выводов о том, что Кокандское ханство было проявлением кыргызской государственности и общим политическим союзом многонациональных народов Ферганской долины. Было отмечено, что, исследуя деятельности ряда исторических деятелей, он внес большой вклад в развитие направления изучения истории личностей в истории Кыргызстана.

Ключевые слова: Т. Кененсариев, Кокандское ханство, история, исследования, вклад.

T. KENENSARIEV'S CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE HISTORY OF THE KOKAND KHANATE

Kenensariev is one of the outstanding scientists studying the history of the new period of Kyrgyzstan. The basis of his scientific research is the historical events of the period of the Kokand Khanate and the colonial era of the tsarist government. Work on studying the history of the Kokand Khanate began in pre-revolutionary times and continued in Soviet times. Some researchers in their works considered it as a multinational state and tried to assess the place and role of the Kyrgyz in the life of the Khanate. Professor T. Kenensariev continued and strengthened in his research the views that the Kokand Khanate was a joint political regime of multinational residents of the Fergana Valley. The article attempts to give a historiographical overview of T.Kenensariev's scientific research on the history of the Kokand Khanate. The expediency of his scientific conclusions was shown that the Kokand Khanate was a manifestation of Kyrgyz statehood and a common political union of the multinational peoples of the Ferghana Valle. It was noted that by researching the activities of a number of historical figures, he made a great contribution to the development of the field of studying the history of personalities in the history of Kyrgyzstan.

Keywords: T. Kenensariev, Kokand khanate, history, research, contribution.

Киришүү

Көп улуттуу Фергана өрөөнүн калктарынын тарыхында манилүү роль ойногон Кокон хандыгынын тарыхынын тигил же бул өңүттөрүн изилдөө иштери оторчулук доордо колго алынып, советтик мезгилде улантылып, бүгүнкү постсоветтик доордо улантылып келүүдө. Кокон хандыгынын жана Орусия империясынын өкүмдарлыгы мезгилиндеги тарыхый жараяндарга карата даректүү тарыхый булактардын негизинде бир катар табылгаларды тартуулоо менен орчундуу концептуалдык ойлорду сунуштаган, жаңы доордун тарыхын жаңыча жазган чыгаан окумуштуу Т.Кененсариевдин кыргыз тарыхнаамасында татыктуу орду бар экендиги талашсыз. Кокон хандыгын тикеден-тике өзбек хандыгы катары эсептеген көз караштар учурда орток хандык тууралуу көз караштарга жол берүүдө десек болот. Мурдагы Түркстан ээлигинде советтик доордогу улуттук мамлекеттик жиктештирүү саясатына чейин моноулуттук мамлекеттүүлүк тууралуу айтуу бир аз анык эмес болуп калат. Колониялык доордо көп улуттуу фергана тургундарынын Кокон хандыгын тикелөө аракеттери болгон. Кийинки аракет 1917- 1918-жылдардагы Кокон автономиясын түзүү далалаты менен аяктаган. Мында да чөлкөмдүн тургундарынын ортолук мамлекетин түзүү демилгеси болгондугу маалым. Андыктан Т. Кененсариевдин орток мамлекеттүүлүк тууралуу коцепциясы тууралыгы шек жаратпастыгын белгилөөгө болот.

Изилдөөдө Т.Кененсариевдин Кыргызстандын жаңы доордогу тарыхын изилдөөдөгү ролун Фергана өрөөнүнүн мисалында ачып берүү максаты коюлду. Изилдөөчүлүк милдеттер катары төмөнкүлөр белгиленди:

-Т.Кененсариевдин Кокон хандыгынын тарыхын жаңыча сыпаттоолорун талдоого алуу;

-Илимпоздун инсан таанууга из салууга жана аны илгерилетүүгө кошкон салымын чагылдыруу.

Изилдөөнүн каражаттары жана ыкмалары. Изилдөөдө белгилүү тарыхчы Т.Кененсариевдин эмгектери жана соңку убакта жазылган монографиялары менен макалалары пайдаланылды. Изилдөөдө тарыхый изилдөөнүн жалпыга маалым объективизм, историзм, жана тарыхый кубулуштарга карата сынчыл ой-жүгүртүү принциптери жетечиликке алынды.

Жыйынтыктар жана талкуулар. Кыргыз тарыхнаамасында Кокон хандыгынын тарыхы советтик мезгилден тарта изилденип келген. Алсак, К.Үсөнбаевдин изилдөөсүндө XIX кылымдагы Кокон хандыгынын курамындагы кыргыз элинин коомдук мамилелери жана анын экономикалык абалы жөнүндө маалыматтар берилген. Фергана өрөөнүндөгү кыргыз уруулары хандыктын башынан аягына чейин анын курамында болушкандыгы көрсөтүлгөн (Үсөнбаев, 1961). Автор кыргыздардын хандыктын коомдук-саясий турмушунда кандай роль ойногондугун изилдөөгө алган. Академик В.М. Плоскихтин эмгектеринде Кокон хандыгынын тарыхындагы саясий окуяларга кеңири мүнөздөмө берилген. Кыргыз урууларынын социалдык-экономикалык турмушу, алардын бийлик үчүн саясий күрөшкө активдүү катышуусу жөнүндө маалыматтар чагылдырылган (Плоских,1977). Алар Кокон хандыгын нукура өзбек хандыгы катары белгилешпесе да, анын көп улуттуу мамлекет болгондугун, хандыктын курамындагы кыргыздардын орду тууралуу эмгектерди жазышкан. Бирок, аталган хандыкка карата оң баа берүүлөр ошол кездеги изилдөөлөрдө дээрлик учурабайт. Ал эми тарыхы илиминдеги таптык таламдарга жараша кыргыз бийлеринин орду жана ролу тууралуу маселе да жетиштүү каралбаган. Ушундай эле тариздеги изилдөөлөр коңшу өзбек, тажик жана казак тарыхчыларына мүнөздүү. Албетте советтик доордогу изилдөөлөргө таптык көз караш мүнөздүү экендиги маалым. Хандыктын тарыхына карата кызыгуулардын күч алышы көз карандысыздыктын алгачкы жылдарында башталган. Мындай шартта Т.Кененсариев өтүмшүбүздүн өксүк жактарын жаңы өнүгтө изилдөөгө киришкен. Бул багытта анын Кыргызстандын Кокон хандыгынын мезгилиндеги тарыхын изилдөөгө же болбосо “коконаамага” зор салым кошкондугун белгилөөгө болот. Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында ал тарабынан кыргыз бийлеринин Кокон хандыгын башкарууга катыштыгына арналган бир катар макалалары газета-журнал беттеринде жарык көрө баштаган. Алардын арасында автордун “Курманжан датка- элдик инсан”(Кененсариев,1991),” “Курманжан датка- тарыхый инсан”(Кененсариев,1991,7-16-б),”“Кокон хандыгы жана кыргыздар

(Кененсариев, 1994), “Кокон хандыгындагы этносаясий кырдаалга карата”(Кененсариев,1997, с.25-37) аттуу макалалары белгилүү. Ушул ойлорун улай эле ал “Кокон хандыгы жана кыргыздар” (Кененсариев,1997)” аттуу китебин жазган. Мында ал Кокон хандыгын тарыхнаамасына кайрылган бир катар изилдөөчүлөрдүн коңшулаш өзбек тарыхчылары сыңары толук үнүлүп киришпегендиктерин аны сырт көрүнүш катары карагандыктарынан улам болсо керек деген ойго келген. Эмгекте хандык түзүлөөр алдындагы Фергана өрөөнүндөгү абал, анын негизделиши жана андагы саясий күчтөрдүн карым катышы, кыргыздардын жана кыргыз бийлеринин орду тууралуу көз караштары баяндалган. Жыйынтыгында автор [Кокон хандыгы](#)н кыргыз элинин мамлекеттүүлүгүнүн бир формасы же мамлекеттүүлүккө умутулуусунун чагылышы катары карап, анын кыргыз тарыхынын ажырагыс бөлүгү болгондугу тууралуу пикирин сунуштаган. Эскерте кетсек, албетте расмий тарыхнаамада Кокон хандыгын жерүү жана жектөө каралып келгендиктен анын жаңыча сыпатталуусу бир катар кайчы пикирлерди жараткан. Мындай пикирлер азыр да жашап келүүдө десек болот. Албетте илим чөйрөсү үчүн бул мыйзам ченемдүү көрүнүш. Кийинки изилдөөлөрүндө автор жогорудагы ойлорун бекемдеп келди. Аларды анализдөөдө эки жааматтын – көчмөн жана отурукташкан топтордун хандыктагы мамлекеттүүлүктү кармап турууга шарт түзгөндүгүн белгилегендигин көрүүгө болот. Маалым болгондой Кокон ордосундагы тарыхчылар мамлекеттин калкын этностук белгилери менен эмес социалдык белгилери боюнча бөлүштүрүшкөн. Хандыктын этносаясий картинасын түзгөн ушул жаматтар арасында саясий жана экономикалык турмушта тең тайлашуу болуп келгендиги маалым. Т.Кененсариев бул жагдайларды белгилөө менен аны натыйжасы “тынчтыкта жанаша жашап, бири бирисиз өнүгө албаган, отурукташкан жана көчмөн эки калктын уникалдуу жуурулушун, башкача айтканда тиричиликтин ферганалык вариантын калыптандырган” деген тыянакка келген. Фергана өрөөнүндө тээ байыркы мезгилдерден тарта калыптанган жанаша жашоонун мындай варианты Кокондун айрым хандарынын калкка карата зомбулук саясатына каршы көп улуттуу тургундардын күрөштөргө биргелешип чыгуусунда да көрүнөт. Автор белгилегендей жамааттардын мындай карым катышы экономикалык жана чарбалык мамилелерде кайсы бир дегээлде бүгүнкү күндө да улантылып келүүдө.

Белгилүү аалымдын ушундай пикирлери жана концептуалдык тыянактары профессор [Кушбек Үсөнбаевдин](#) (1928—1999) кеңешчилиги алдында 1998-жылы жакталган “Кыргызстандын XIX кылымдын 50-70-жылдарындагы саясий өнүгүүсү” деген темадагы докторлук диссертациясында чагылдырылган. Мындан кийинки бир топ жылдар аралыгында автор өз концепциясынын үстүндө үзүрлүү изилдөөлөрдү жүргүзүп келген. Натыйжада анын бир катар көлөмдүү монографиялары жарык көргөн (Кененсариев,2009). “Докторлук диссертациясын жактагандан кийинки тынымсыз изилдеген кыргыз тарыхнаамасындагы: Кыргызстандын колониялык доорундагы Кокон хандыгынын кыргыздардын мамлекттүүлүгүндөгү орток хандык экендиги жөнүндөгү концепциясы, кыргыз тарыхынын инсандары боюнча жаңы көз караштагы изилдөөлөрү манас таануунун маселелерине арналган эмгектери ж. б. Т. Кененсариевдин илимий чабытынын кенендигин, көп кырдуулугун билгизип турат”(Жакыпбеков, 2022, 140-б).

Профессор Т.Кененсариевдин “Кокон хандыгы” (Кыргызстандын материалдарында) (Кененсариев, 2022) аттуу илимий эмгеги өзүнүн 70 жылдык юбилейине карата даярдалган, бирок, тилеке каршы ал аны чыгарууга жетишпей калган. Соңку күндөрү ал эмгек профессор Ж.Алымбаевдин редакторлугу алдында жарык көрдү. Эмгекте автор Кокон хандыгынын түзүлгөн мезгилден тарта, хандыктын жоюлганга чейинки саясий өнүгүү тарыхын чагылдырууга максат кылган. Кыргызстандын материалдарына таянуу менен кыргыздардын хандыктын саясий турмушундагы ролун изилдөө милдеттерин койгон. Эмгектеги “XVIII кылымдагы Фергана өрөөнүндөгү этносаясий кырдаал”, “Кокон хандыгынын түптөнүү доору(XVIII-кылымдын башы-1800-жыл”, “Кокон хандыгынын өнүгүү доору(1800-1840-жж)”, “Кокон хандыгынын бытыроо доору (1842-1876-жж)” аттуу баптарындагы көпчүлүк материалдар окурмандарга биринчи ирет жарыяланган. Автор бул эмгегинде “Фергана кыргыздарынын белгилүү бөлүгү Кокон мамлекетинин курамында биринчи күндөн эле болуп келсе да, өрөөндүн чыгыш тоо этектериндеги жана тоолорундагы кыргыз уруулары Ош жана Өзгөн

шаарларынын, алардын айланасы хандыкка 60-жылдардын башында бириккен”(Кененсариев, 2022, 98-б),—деп хандыктын бийлигине түштүк аймактарындагы кыргыздардын эрте аралашуусунун себептерин жана анын хандыкка карата “өз мамлекет” таризинде маанай калыптангандыгына токтолгон. Бул жагдай маанилүү анткени хандыкта жашаган башка элдер менен катар эле аталган чөлкөмдөгү кыргыздар өздөрүн кокондун букарасы катары санашып, мамлекетти башкаруу иштерине да аралашып келишкендиги маалым. Мындан улам ал Кокон хандыгы, Цин жана Россия империялары сыяктуу башка өлкөлөрдүн басып алуу саясатындай эле, эзип турган деген түшүнүктөн алыс болуу тууралуу ойлорун бышыктаган. Анын пикиринде XIX кылымдын башынан 30-жылдарга чейин кокон хандарынын таластык, теңир-тоолук, чүйлүк, ысык-көлдүк кыргыз урууларын багындырышын, алардын Кожентти, Ташкен оазисин, Казакстандын түштүк-чыгыш өнүрүн багындырышы сымак эле хандыктын кеңейиши катары сыпаттоо зарыл. Анын үстүнө бул багындырууларды көп учурларда кыргыздардан чыккан аскер башчылар ишке ашырып турган. Алардын ичинде Хаккулу, Кушбеги, Арап, Нүсүп бий сыяктуу инсандар да болгон. Ошол себептүү түндүк аймактардан Медет, Ажыбек, Сарымсак сыяктуу эл башыларга Кокон хандары даткалык наамды ыйгарышып, өз бийликтерин жүргүзүшкөн. Экинчи жагынан Кокон хандарынын энелик жагынан кыргыздар менен тууган болушу саруу, багыш урууларынын өкүлдөрүн Кокон хандыгына кызматка тартууга да өбөлгө болуп берген. Биздин оюбузча бул туура, анткени геосаясий өнүгтө алып карасак хандыктын пайда болушу Жунгар хандыгынын жана Цин империясынын түштүк жергелериндеги кыргыздарга карата экспанциясын кайсы бир деңгээлде ооздуктап турган. Автор кыргыз элинин белгилүү инсандарынын хандыктагы ишмердүүлүктөрү “Кокон хандыгы “кыргыз мамлекеттигинин бир көрүнүшү” катары болгондугун айкын тастыктап турат”(Кененсариев, 2022, 288-б),—деп жыйынтыктаган. Анын жетекчилигинде бир топ жылдар аралыгында аталган маселе илимий долбоордун алкагында катары кесиптештери жана шакирттери тарабынан турган изилдөөчүлүк топ катарынан аткарылып келди. Автордун мындай илимий көз караштарын жана тыянактарын анын Кокон хандыгынын тарыхнаамасына кошкон салымы катары кароого болот.

Т.Кененсариев Кокон хандыгынын саясий, социалдык экономикалык тарыхын гана чагылдыруу менен чектелбестен хандык доордогу аны менен тарыхы чиеленишкен атактуу кыргыз инсандарынын бир тобунун бейнелерин ачуу менен коконнаамадагы инсантаанууга из салган изилдөөчүлөрдүн көч башында турду. Бул жаатта белгилүү тарыхчылар К.Молдокасымов, Б.Абытов, Ж.Алымбаев, Т.Өмүрзаковалар менен эриш-аркак эмгектенип, жаңы доордун инсантаануу багытынын казынасын байытууга өз үлүшүн кошту. Ал тарабынан “Заман Кыргызстан” гезитинин 2004-жылдын март-апрель айларындагы чыгарылыштарында Кокон хандыгынын доорундагы белгилүү инсандар Ак бото бий, Кубат бий, Ажы бий, Нүзүп миңбашы, Мусулманкул миңбашы, Жаркын айым, Алымбек датка, Курманжан датка, Алымкул аталык боюнча макалалары удаасы менен жарыяланып турган. Ал бул аркылуу коомчулуктун кеңири катмарына аталган инсандар тууралуу маалыматтардын жайылышына шарт түзгөн. Автор кийинки изилдөөлөрүндө да көптөгөн тарыхый инсандардын тарыхын, бейдарек бейнелери тууралуу эмгектери боюнча барандуу изилдөөлөрүн уланткан. Алардын бир топтору интернет айдынында орун алган. Аталган инсандар анын өзү белгилегендей эле жан дүйнөсүн ээлеген сүйүктүү инсандары болгон. Алардын катарында «Искак Асан уулу Полотхан”(Кененсариев, 1997), “Алымкул аталык”[Кененсариев, 1999] жана башка эмгектери жарык көргөн. Анын катышуусунда автордук жамаат тарабынан жазылган «Тоо ханышасы [Курманжан](#) жана анын мезгили» деп аталган эмгек орус, англис жана кытай тилинде жарыкка чыккан.

Инсан тануунун илгерилетүү жана алардын тарых тарыжмалдарын даңазалоо жаатында Т.Кененсариев Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппаратына караштуу Кыргызстан элдеринин тарыхый жана маданий мурастарынын “Мурас” Фонду, “Кыргыз Тарых Коому” эл аралык коомдук бирикмесинин жетекчилери белгилүү тарыхчылар Т.Чоротегин, Т.Кененсариев К.Молдокасымовдор менен биргеликте бир топ конференцияларды өткөрүүнү демилгелеп, аны уюштуруу жана өткөрүү иштеринин жоопкерчилигин өз мойнуна жүктөп, алардын баарын татыктуу

ишке ашырган. Алсак, Молдо Исак Асан уулунун (Полот-хан, 1844-1876) 170 жылдык мааракесине, Мамыр Мерген уулунун (1838-1879) 180 жылдыгына, “Алымкул Асан бий уулунун (1831-1865) мамлекеттик ишмердигине арналган аттуу эл аралык илимий-тажрыйбалык жыйындар жогорку деңгээлде өткөрүлүп, аларга арналып атайын жыйнактар чыгарылган. Алардын катарында “Мамыр баатыр” (Кененсариев, Молдокасымов, Токтогулова, 2018), (Кененсариев, 2018), “Алымкул Амир Лашкар”(Кененсариев, 2019) аттуу эмгектерди белгилөөгө болот.

Инсан тануу жаатында иштиктүү аракеттер менен катар эле алардын тарыхтагы ордун ачып берүүдө жана даңазалоодо кокту-колоттук жердешчилик ооруга да орун берилип, тарыхый инсандардын тарыхтагы таасын ордуна карабастан эле жалпы улуттук деңгээлде көтөрүү көйгөйлөрү учурап калууда. Мындай өксүктөргө карата анын позициясына белгилүү тарыхчы К.Молдокасымов: “Ташын агайдын тарыхтагы белгилүү инсандарды ээлеген ордуна жараша “улуттук, регионалдык, уруулук, уруктук деңгээлде карайлы” деген негиздүү сунушу тарыхчылардын арасында гана эмес, мүлдө коомчулук тарабынан да колдоого алынып келет” (Молдокасымов, 2022, 45-б), - деп токтолгон. Албетте мындай көрүнүш кээде кез келип калып жаткандыгы маалым.

Бүгүнкү кыргыз тарыхнаамасында Кокон хандыгына жерүү менен мамиле кылган пикирлер арбын. Бул жерде коңшу мамлекеттин тарыхчыларынын пикирин да эске алуу абзел. Аталган маселе өзбек, тажик, казак ж.б. чет өлкөлүк тарыхчылар тарабынан такай изилденип келүүдө. Алардын арасында Кокон хандыгынын этникалык иденттүүлүгү боюнча ар кандай көз караштар бар экендиги маалым. Т.Кененсариевдин сыпаттоосуна шайкеш келген “хандыктын фергана тургундарынын орток хандыгы болгондугу тууралуу пикирлер” Өзбекстандын Кокон шаарында 2022-жылдын 14-15-апрель күндөрү өткөн “Кўкон хонлиги давлатчилиги тарихи” аталышындагы илимий теориялык конференцияда айтылгандыгын белгилөөгө болот. Ошол эле жылдын 8-9- июнь күндөрү аталган шаарда “Кўкон хонлигининг Туркий халклар давлатчилиги ривожиди ва маданий меросида тутган ўрни” аталышындагы Эл аралык конференция да өткөрүлгөн. “Кокон хандыгы фергана тургундарынын орток хандыгы катары каралуусу керек” деген Т.Кененсариевдин илимий жыйынтыктарына үндөш пикирлердин опол тоодой окумуштуулар тарабынан жана жалпы түркий калктардын да мамлекеттүүлүгү болгон деген кыязда ойлор айтылгандыгы тегин жерден эмес. Анткени хандыктын калыптанышына салым кошкон, аталган хандыктын башатында тең өнөктөш болгон кыргыз башкаруучулары ролун тануу мүмкүн эмес. Ошондой эле 1940-жылы Бухара эмирлиги тарабынан басылып көз карандылыгын жоготкон хандыктын кайра тикелениши Нүзүп бий аркылуу ишке ашкандыгы да кадиксиз чындык. Өкүмдарлыктын соңку күндөрүндө Исак молдо Асан уулу менен Абдылдабек баштаган мыкты азаматтардын аны Орусия империясынан сактап калуу аракеттери да жалпыга маалым.

Корутунду. Табиятынан талыкпай изденүүнү адат кылган таасын тарыхчы Т. Кененсариев өзүнүн Кыргызстан тарыхы илиминин, анын ичинде жаңы доордогу Фергана өрөөнүнүн тарыхынын урунттуу маселелерине арналган эмгектериндеги концептуалдуу көз караштары менен бир эле кыргыз эмес коңшу өлкөлөрдүн илимий коомчулугуна белгилүү окумуштуулардын бири болгондугу талашсыз. Ал өзүнүн орошон ойлорун, тарыхтагы таберик табылгаларын ата мекендик кесипкөй тарыхчылардын гана эмес чет өлкөлүк кесиптештеринин чөйрөсүндө жана жалпы эле кыргыз коомчулугунда бөлүшүп, даңазалаган, тарых илими үчүн чындап күйгөн адис тарыхчы катары таанылды. Аалымдын Кокон хандыгы жана отор доору боюнча көз караштары көндүм болгон көз караштарга төп келбеген жаңычылдыгы менен айырмаланат. Жаңы доордогу жалпыга маалым, атпай кыргыздарга атагы дайын айтылуу инсандарды изилдөө жана даңазалоо менен инсан таанууга из салып, изги ийгиликттерди жаратты. Ошондой эле ал өзүнүн илимий мектебин түзгөн устат окумуштуулардын бири. Анын жетекчилигинде Р.Акбаров, Ж. Алымбаев, М.Султанбаева, Э.Авазов, Т.Жаркынбаев, Ш. Дыйканова, Б.Ураимов, С.Арстанов, К. Халматов, Сагынбай кызы Нурила, Р. Зулпуева, Г.Анарбаева, В.Анарбекова ж.б.кандидаттык илимий иштерин жакташкан. Т. Кененсариевдин мектебинин өкүлдөрүнүн айрымдары Фергана өрөөнүнүн хандык, колониялык жана советтик доордогу тарыхынын айрым жагдайларын изилдөөлөрүн улантып келе жатышат.

Адабияттар:

1. Усенбаев К. Общественно-экономические отношения киргизов в период господства Кокандского ханства (до присоединения Киргизии в России). – Фрунзе: Издательства АН Киргизской ССР, 1961. – 165 с.
2. Плоских В.М. Киргизы и Кокандское ханства. – Фрунзе: Илим, 1977. – 367 с.
3. Кененсариев Т., Нурдинова С. Курманжан датка- элдик инсан// Ленин жолу. 14.06. 1991.
4. Кененсариев Т. Курманжан датка- тарыхый инсан// Сборник статей. _Ош, 1991. -С. 7-16.
5. Кененсариев Т. Кокон хандыгы жана кыргыздар// Заман Кыргызстан. 1994. 7-14-март.
6. Кененсариев Т. Кокон хандыгындагы этносаясий кырдаалга карата// Кыргызстан наше отечество: История взаимосвязи и укрепление единство народов Кыргызстана в условиях установление независимого государства.-Б. Мурас. 1997. С.25-37.
7. Кененсариев Т. Кыргыздар жана Кокон хандыгы. – Ош, ОшМУ1, 1997. 64 б.
8. Кененсариев Т. Экономическая политика царского правительства в Кыргызстане во 2-й половине XIX – начале XX вв. – Б., 2009. 288
9. Кененсариев Т. Кыргызстандын XIX кылымдын 50-70-жылдарындагы саясий өнүгүүсү. _ Б, 2009., 288б.
10. Ж. Жакыпбеков Чабыты кенен ою терең тарыхчы (Профессор Т. Кененсариевдин инсандык портретине сүртүмдөр)//Ташманбет Кененсариев тууралуу эскерүүлөр.:Илимий эмгектер.Б.,: 2022. 140-б.
11. Кененсариев Т. Кокон хандыгы (Кыргызстандын материалдарында). Бишкек.: Maxprint, 2022, 304б.
12. Кененсариев Т. Кокон хандыгы (Кыргызстандын материалдарында): Жооптуу редактор Ж. Алымбаев Б. 2022. 98-б.
13. Кененсариев Т. Исхак Асан уулу Полот хан. - Бишкек, 1997.
14. Кененсариев Т. Алымкул аталык. - Ош, 1999.
15. Кененсариев Т., Молдокасымов К., Токтогулова Г. Мамыр баатыр.-Б., 2018.- 250б.
16. Кененсариев Т. Алымкул Амир Лашкар// Экинчи бөлүктү түзгөн Т.Кененсариев. Б., 2019.- 344б.
17. Молдокасымов К. Агай тууралуу эскерүү өтө аянычтуу)//Ташманбет Кененсариев тууралуу эскерүүлөр.:Илимий эмгектер.Б.,: 2022. 45- б.
18. История государственности Кокандского ханства. Материалы международной научно-теоретической конференции 14-15-апреля 2022 . Ташкент 2022. – 386-б.
19. Захарова, А. Е. Ош: этнологические аспекты формирования полиэтнического состава населения / А. Е. Захарова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 1, № 3. – С. 20-26. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_20. – EDN RFRRDI.